

проводилися «корпораціями Делавера», формально незалежними від уряду, але фактично пов'язаними з двома десятками американських розвідок, підпорядкованих ЦРУ.

Окремою сторінкою можна вважати період президентства Кеннеді, чия програма «нових рубежів» була органічною часткою реформаторського світогляду першого президента-католика в Білому домі. Кеннеді заявив:

«Ми не хочемо нав'язувати нашу систему будь-якому народу, але ми хочемо і ми можемо вести мирне змагання з будь-якою іншою системою на земній кулі» [5]. Уже в цьому вислові простежується зміщення акцентів від особливої місії Америки, яка практично названа «нав'язливою ідеєю», до пошуку компромісу.

Навчені угорським досвідом, американські політики вирішили відмежуватися від чехословацької кризи 1968 р. Якщо вони і брали участь у її підготовці, то через незалежні організації типу «Морального переозброєння» або Асамблеї поневолених народів Європи. З Пентагону було віддано наказ в ніч на 21 серпня 1968 р. підвісити до літаків атомні бомби, але час погроз пройшов — СІЛА, що загрузли у В'єтнамі, не могли собі дозволити конфлікту з ОВД. Незабаром Л. Джонсон навіть збирався відвідати СРСР і його ледь відмовили, оскільки це занадто явно свідчило про його байдуже ставлення до долі чехів. Його оточення нагадало про необхідність «зберігати обличчя» і високі принципи.

Ера розрядки вельми своєрідно розумілася обома сторонами. Для Ніксона-Кіссінджера це був не більше ніж варіант «балансу сил», оновлення договору про розділ сфер впливу, може бути «стратегічного відступу». Республіканці-прагматики вимагали встановити чіткі правила гри, тобто добитися від СРСР того, чого не вдалося добитися в 40-і роки, коли колишні союзники опинилися в глухому куті у великій мірі через відсутність спільної мови. На

відміну від Г. Кіссінджера, який вважав, що трансформація соціалізму краще за все досягається ходом свого природного розвитку, адміністрація Картера-Бжезинського, в руслі спільної політики «нового суспільства», почала з 1976 р. кампанію на захист прав людини в Югославії, Чехословаччині, пізніше — у Польщі. Знову на порядку денного постало питання про моральне керівництво світом з боку СІЛА. Диференційований підхід припускав заохочувати країни, більш ліберальні у своїй внутрішній політиці і менш залежні від Москви. Супротивники моралізаторської політики Картера в особі «політичних реалістів» (Г. Моргентау, С. Хоффман), застерігали їх, вважаючи, що така політика може порушити стабільність біполярного світу, адже тільки політика чесності в розділі «сфер впливу», на їхню думку, забезпечувала мирне співіснування. «Заїдеологізованість» Картера знижувала гнучкість зовнішньої політики СІЛА, вела до конфронтації. Не дивлячись на це за основу східноєвропейської політики був прийнятий «План дестабілізації Польщі» З. Бжезинського, країни, найбільш важливої у Східній Європі, як заявив президент в Польщі у грудні 1977 р. Над польським питанням працювало біля 400 різноманітних американських центрів і відомств, в т.ч. група віце-президента Дж. Буша, який координував роботу по відбору тактичних засобів у Польщі. Наступна криза розігралася вже після зміни адміністрації.

Р. Рейган, в цілому продовжуючи регіональну політику свого попередника, зробив ще більший акцент на ідеології. З перших днів свого президентства в офіційних промовах він попереджував польський уряд, що «насильство веде за собою насильство» і дії проти «Солідарності» спричинять репресії з боку СІЛА. У грудні 1981 р., після введення у Польщі військового стану, СІЛА почали проведення програми санкцій, що мали на меті викликати

в країні хаос і заколот проти комуністичного уряду. Через два роки голова сенатської комісії у іноземних справах Ч. Персі констатував: «Американці з своїми санкціями виглядають як ідіоти, що вже бувало з нами в минулому»⁶. Характерно, що програма економічних санкцій, яка була направлена проти Польщі на початку 80-х, виправдовувалась також моральними зобов'язаннями США перед тими, хто страждає за залізною завісою. У червні 1982 р. Рейган в Лондоні проголосив «хрестовий похід» проти соціалізму, щоб «відправити марксизм-ленінізм на згарище історії». У 80-і рр., однак., США більше, ніж раніше намагалися реабілітувати себе в очах громадської думки, кожний раз пояснюючи свої акції необхідністю реакції на агресивну політику СРСР. В 1983 р. була прийнята урядова програма «Демократія», за якою десятки мільярдів доларів були відпущені на зовнішню пропаганду. Президент не шкодував грошей на «Голос Америки», який назвав «голосом правди», і радіостанції «Європа» і «Вільна Європа», що були відрекомендовані як «могутні сили добра» [7]. Виступи Р. Рейгана часто справляли зворотній ефект на скептиків-інтелектуалів. Один із журналістів іронічно відмітив, що «Рейган настільки поважає правду, що користується нею вкрай рідко» [8].

Аналітики всіх напрямків, так само як політики, не піддавали сумніву важливість американської позиції для розвитку регіону, але також дружно дорікали адміністрації, правда, з різних причин. С. Хантінгтон зробив висновок: «Рейганізм не є філософією ні правих, ні лівих. Це звичайний моралізм, який бачить світ, що тоне в злі — Радянський Союз, ядерний зброячий вплив якщо не може бути знищений остаточно, то повинен бути всебічно скорочений» [9]. Консерватори вважали програму Рейгана більш позитивною, ніж програми Ніксона, Форда, Картера, які занадто часто, на їх думку, йшли на компроміси з совістю. Ліберали назвали

цей період трагічним, оскільки, на їх думку, президент був паралізований протиріччям між доктриною і реальністю: Рейган дійсно хотів діяти в дусі універсалізму, але реальна Америка була занадто слабка для цього. Компроміси були неминучі. Ліберальні автори висловлюють з цього приводу набагато більше жалю, ніж консерватори. Це зайвий раз доводить, що моралізаторство або прагматизм не є вибором тільки одного з напрямів американської політичної думки (консерваторів, лібералів), так само, як воно не є вибором виключно демократів чи республіканців. Прямолінійна тактика Рейгана по суті не була кращою або гіршою від рекомендацій, розроблених професіоналами-політологами. Їх аналіз (в т.ч. Ч. Гаті і А. Корбонського) довів, що світовий комунізм з 60-х років не існував як політичний і ідеологічний моноліт. Існував феномен «національних комунізмів», більш прийнятний для Заходу. Заохочення націоналізму завжди систематично використовувалось американцями для розколу радянського блоку. В 80-і роки ця політика продовжувала удосконалюватися. І недалекий був той час, коли розпад блоку дасть могутню ланцюгову реакцію і викличе жах у найбільш передбачливих вчених. Вони зрозуміють, що націоналізм не менш, а може бути ще більш небезпечним явищем у Східній Європі, ніж соціалізм. Але буде пізно: в Югославії, де американці підтримували національну модель на противагу радянській, самостійність по відношенню до комуністичного світу логічно призвела до переваги місцевих республіканських сил над федеральними, тобто перший крок Тіто до незалежності від СРСР був першим кроком до розвалу Югославії. У другій половині 80-х гомоси тих, хто намагався переосмислити досвід післявоєнної стратегії США, були досить рідкими. Однією з них була К. Давиша, яка відзначила: «Ті, хто надіявся відновити баланс сил, побачили, що взамін створили баланс терору»

[10]. В цілому пріоритети СІЛА першої половини 80-х років краще вкладаються в русло морального підходу: незалежність зовнішньої і ліберальність внутрішньої політики країн Східної Європи. Відомий консервативний ідеолог М. Мандельбаум підкреслював: «Єдиною метою американської зовнішньої політики є заохочення ліберальних політичних цінностей і розповсюдження демократичної практики» [11].

У другій половині 80-х було зовсім небагато спроб відповідати «пріоритетному» принципу захисту прав людини. З 1987 р. Румунія була виключена з системи економічних пріоритетів через утиски релігійних та національних меншин. З іншого боку, Югославія вважалась настільки важливою, що американці закривали очі на її внутрішні проблеми. Головною реально залишалася проблема стабільності всієї системи міжнародних відносин. Тому в риторичі кінця 80-х відсутні заклики до провокацій, революцій і т. ін. Інша справа, що саму стабільність пов'язували з тим, як буде складатися доля Східної Європи, її відносини з наддержавами і відносини наддержав у регіоні. Наприкінці 80-х з'явилося багато прогностичних робіт. Їх також можна легко розділити на моралізаторські і прагматичні. Парадоксальним чином кращими провидцями виявились перші. Вони схильні були підкреслювати роль глибокої ідеологічної кризи в соціалістичних країнах, їх відмінності і протиріччя. Тоді як прагматики, не дивлячись на радянську перебудову, стійко тримались за «біполярне коло» і не вірили, що Східна Європа може впливати на суть або стратегію Радянського Союзу. Ліберали в котре намагались довести, що зовнішня політика СІЛА у Східній Європі потерпіла провал. Жодна доктрина не була життєздатною, а існуюча неувага до східноєвропейського потенціалу небезпечна для американських національних інтересів. Причиною такої ситуації ліберали відверто назвали «реальну політику» і «біполяр-

ний підхід». «Здоровий глузд» консерваторів в їх роботах названо «обивательською мудрістю» [12]. Ліберали виступають як такі ж моралісти, але пропонують тактику, відмінну від консервативної. Вони виключають силові методи, віддаючи перевагу тільки дипломатії.

Винятками на загальному фоні виглядають футурологічні дослідження З. Бжезинського в «Провалі комунізму» і Ч. Гаті, який в кількох статтях говорить про те, що сам термін «радянський блок» в 2-й половині 80-х є неправомірним. Немає спільної ідеологічної основи — немає й блоку. Тільки вони в деякій мірі передбачили наступні події. Революції 1989 р., які були охарактеризовані у СІЛА як «передбачуваність непередбачуваності», виявили усі слабкі сторони американської зовнішньої політики. Адміністрація була розгублена і пасивна. Не було не тільки ніяких дій, але президент утримався навіть від промов і жестів в бік довгоочікуваної східноєвропейської свободи. Все це характеризувалось одним словом: конфуз. Але й тоді в США не виникла думка про визнання вибору між моралізаторством і прагматизмом на користь останнього, оскільки в суспільній свідомості міцно укорінилася думка, що саме моральна перевага дає Америці право на керівництво світом. Думка, яка могла прижитися тільки в глибоко святенницькому суспільстві, де не так важливо дотримуватися принципів (згідно «моральному закону в душі» І. Канта), як важливо було зберігати зовнішній образ, «імідж» людини з принципами.

Незабаром почався розпад Югославії, який вимагав від США чіткої позиції. Стара дилема тепер виглядала так: не можна відмовитися від підтримки національного самовизначення Словенії і Хорватії, але не можна ігнорувати погрозу стабільності, що виходить від них. В цей момент як ніколи позначилася пагубність злитих в амери-

канській свідомості тенденцій. Їх рівнозначність буквально паралізувала американське керівництво. Серби сприйняли це як «зелене світло» і рік діяли цілком самостійно. Час мирного урегулювання конфлікту було втрачено, наслідки не до кінця зрозумілі по цей час. Не дивно, що всі спеціалісти були однастайні: Америка не готова до змін. Вони не знайшли нічого кращого, ніж об'явити про необхідність замкнуті національні конфлікти в рамках східноєвропейських держав, не дати виплеснутися їм через кордони. Це відбувається на загальному престижі США, оскільки зацікавлені сторони від них вимагають ясності і недвозначності. Думка про те, що настала «концептуальна криза», стала загальною, разом з тим в Європі було зрозуміло, що «вакуум ідей», пов'язаний з «вакуумом безпеки», і вирішення проблеми повинно бути максимально швидким. В Америці на початку 90-х зазвучали нотки ностальгії по «ясності» біполярного світу. Ч. Гаті прокоментував: «Американці загубили ключ внутрішнього переконання в необхідності будь-яких дій» [13]. Насправді силове вирішення югославського конфлікту можна трактувати і як перемогу чистого прагматизму на грані абсурду. Теоретиком виправдання зовнішнього втручання у внутрішні справи був З. Бжезинський. Він переконаний, що погроза однієї країни всій системі міжнародних відносин була достатнім підґрунтям. Про мораль мова не йде. Під час кризи, особливо в 1994 році, американці повели себе вкрай агресивно по відношенню до сербів. Їх «мирний план» фактично виключив сербів і Росію з обговорення. Тиск здійснювався не тільки політичними, а й військовими засобами: бомбардування не вперше стали «останнім доводом королів». У 1995 р. НАТО бомбардували сербів навіть коли знали, що Младич і Караджич готові передати владу і почати переговори. СРЮ і боснійські серби постраждали і від економічних санкцій, розгорну-

тих з 1992 р. Потім президент відмінив ембарго на постачання зброї мусульманам. Р. Холбрук, американський представник під час югославської кризи, сам назвав подібні методи «бульдозерною дипломатією». В результаті СІЛА досягли перемоги: не тільки закінчили війну, але й покінчили з російським впливом на Балканах. В СІЛА вирішення боснійського питання було сприйняте як триумф Realpolitik. Однак у багатьох викликає сумніви курс Клінтона на підтримку Боснії як противаги Сербії. Гонка озброєнь на Балканах робить світ в цілому більш вразливим. А протиставлення релігій торкається суті відносин християнського і ісламського світу, загрожує глобалізацією конфлікту.

В США в останні роки зростає захоплення класикою історичної думки. Цитують Нібура і Гіршмана, згадують про «загіблі моменти історії» Тревора-Ропера, про «падіння великих держав» П. Кеннеді. Це пояснюється переглядом ролі Америки в постбіполярному світі. Дж. Кіркпатрік, що з «яструба» перетворилася на «голубку», пропонує США повернутися до статусу «нормальної держави», підтримувати демократичні інститути, зміцнювати роль закону і захищати американські інтереси. Але не відмовлятися від Європи, до якої «американці прив'язалися і звикли» [14]. Д. Мейсон пояснює це більш прозаїчно: «Якщо американський вплив впаде в Європі, то напевно він впаде і в інших частинах світу» [15]. Дж. Л. Геддіс, що здійснив еволюцію проти лежну Дж. Кіркпатрік, і сильно «поправивший», наполягає, що «тільки СІЛА мають волю і потенціал, щоб керувати світом в якості і жандарму, і няні» [16]. Без СІЛА європейці можуть прийняти невірні рішення, що спричинить в ХХІ столітті появу нових ворогуючих блоків. Якщо ніхто не говорить про можливість зняти «тягар» керівництва світом, тобто дуже популярна думка, що слід його розділити з іншими, ширше використовуючи міжнародні організації.

Козир сучасних США не в економічних важелях, вважають аналітики. Він — в іміджі захисника законності у веденні міжнародних справ.

Доки в США розмірковують, східноєвропейці страшенно розчаровані. Вони чекали більшої допомоги від США. За словами Гаті, сьогодні вони відчувають почуття обману. Гаті закликає американську еліту докорінним чином переглянути зовнішньополітичні принципи. «Наші друзі сьогодні не розуміють нас. Наші вороги нас не бояться. Вони побачили, що США — це паперовий тигр. Вони побачили, що між гучними скандалами і справами США — прірва» [17]. Хоча подібні оцінки не є такими, що преважують серед американських авторів, їх поява є симптоматичною.

Під час другої передвиборної кампанії Б. Клінтон знов заговорив про ідеалізм, про підтримку демократії в усьому світі. З іншого боку, демократи не воюють з демократами, таким чином ця точка зору прийнятна і для прагматиків. Що ж чекає американську політику в перспективі? Новий світ, світ після «холодної війни» змінив багато уявлень. На думку С. Хантингтона, найбільш важливим став поділ народів за культурними, а не політичними, економічними або соціальними ознаками. «Регіональна політика сьогодні — це етнічна політика. Глобальна політика — це політика цивілізацій... В майбутньому можливий конфлікт незахідних культур з Заходом на цивілізаційному рівні». А основою цивілізації є її ідеологія — релігійна і світська. Таким чином, не враховувати ідеологічний пласт американської політики по меншій мірі рано. Що стосується необхідності сформулювати новий «образ ворога», то багато дуже солідних американських авторів вже сьогодні пишуть, що найсерйозні-

шим викликом 21 століття може стати відродження «російської сили»...

Література:

1. *История дипломатии* / Под ред. А.А.Громько. — Т.1, кн.1. М., 1976. С.15.
2. *История дипломатии*. — Т. 5, кн.1. С. 697.
3. *Лайнбарджер П. Психологическая война*. — М., 1962. С. 10.
4. *Brzezinski Z. Alternative to Partition*. N.Y., 1965. — P.152.
5. *American Character and Foreign Policy*. / By M. Hamilton. — Michigan, 1986. — P. 47.
6. *Crabb C. V., Mulcahy K.V. Presidents and Foreign Policy Making: From FDR to Reagan*. — Baton Rouge, 1986. — 301 p.
7. *Грайнер Б. Американская внешняя политика от Трумэна до наших дней*. — М., 1986. — С. 101.
8. *Central and Eastern Europe: The Opening Curtain ?* By W.E. Griffith. — Boulder, 1989. — P.402.
9. *Huntington S. Speech at the USIP Conference*. — Nov. 30,1994.
10. *Davisha K. Eastern Europe, Gorbachev and Reform*. — Cambridge, 1988. — P. 192.
11. *Mandelbaum M. The Bush Foreign Policy // Foreign Affairs*, 1991, Vol. 70, N L-P.7.
12. *American Character and Foreign Policy*. — P. 115.
13. *Gati Ch. From Sarajevo to Sarajevo // Foreign Affairs*, 1992, Vol. 71, N 4.
14. *Kirkpatrick J. Beyond the Cold War. / Foreign Affairs*, 1990, Vol. 69, N 1. — P.3.
15. *Mason D. Revolution in East-Central Europe*. — Boulder, 1992. — P. 21.
16. *Gaddis J.L. Toward the Post-Cold War-World // Foreign Affairs*, 1991, Vol.70, N2. — P. 112.
17. *Gati Ch. Central and Eastern Europe: How Is Democracy Doing ? // Problems of Postcommunism*, 1994, Vol. 41. — P. 42.